

juryverslag

TUSSEN EXPERIMENT EN VAKMANSCHAP

door Marit Overbeek

jury

Marlies Rohmer (voorzitter)

Alenca Mulder

Marit Overbeek

Machiel Spaan

De druk staat er goed op in Utrecht. De stad verwacht in 2025 400.000 inwoners en dus wordt er vaart gemaakt met de bouw. In hoog tempo verrijzen er flinke aantallen woningen binnen de stadsgrenzen en krijgen bestaande gebieden en gebouwen een nieuw leven als winkel, werkruimte of culturele ontmoetingsplek. Het gebied rondom het Centraal Station schiet de hoogte in en Leidsche Rijn Centrum krijgt steeds meer vorm. De verbindingen tussen deze twee centra en de andere stadsdelen worden steeds drukker, met name op de fietspaden.

De jury van deze editie van de Rietveldprijs boog zich over de architectonische kwaliteit van deze hoge bouwproductie. Uit ruim driehonderd inzendingen uit de periode 2017-2019 koos de jury architectonische parels aan de hand van vooraf bepaalde criteria. Zijn er waardevolle plekken aan de stad toegevoegd, die meer doen dan die ene functie waarvoor ze zijn bedacht? Ontwerpen die in alle opzichten subliem zijn, de tand des tijds weerstaan, verbazen en verwonderen?

Onvermijdelijk ging het tijdens deze zoektocht over de omstandigheden waaronder onze gebouwde omgeving tot stand komt. Is er in de haast om te groeien nog oog voor de kwaliteit? Is de focus op grote getallen van invloed op de culturele en maatschappelijke waarde, toekomstbestendigheid en duurzaamheid van de opgeleverde plekken? Biedt de huidige manier van aanbesteden nog ruimte voor innovatieve, grensverleggende en op veranderend gebruik inspelende ontwerpen?

Deze vragen leven niet alleen onder ruimtelijke professionals, zo blijkt uit een artikel in het *AD/Utrechts Nieuwsblad*. Daarin stelt binnenstadbewoner Corrie Huiding: 'De groei heeft veel goeds gebracht. Kijk eens hoe mooi Utrecht de laatste jaren is opgeknapt. Maar een leefbare stad is meer dan alleen mooie gebouwen.'

Maar weinig publieke projecten, zoals parken, bibliotheken en scholen, spraken tot de verbeelding. Dat werpt de vraag op of belangrijke opgaven als de vormgeving van het publieke domein en de buitenruimte wel op de agenda staan in Utrecht. En of aanbestedingen wel zo worden uitgeschreven dat ook andere dan risicomijdende ontwerpen een kans maken te worden uitgevoerd.

Op zoek naar dat ene project dat zowel een architectonische parel is als een toegevoegde waarde voor Utrecht, kwam de jury twee keer bijeen. Vanwege maatregelen rond het coronavirus vond de eerste bijeenkomst online plaats, waarin uit alle inzendingen een longlist van twintig projecten is samengesteld. Die zijn door de jury per fiets bezocht, waaruit acht nominaties voortkwamen en de uiteindelijke winnaar.

Huizenzee

Meer dan de helft van de ruim driehonderd projecten valt in de categorie woningbouw. Nog los van de vraag of andere functies in de stad niet het onderspit delven in deze huizenzee, verbaast de jury zich over de overwegend teleurstellende vormgeving van de productie die ze onder ogen kreeg. Net als in vorige Rietveld-prijs-edities wordt ook nu de architectonische kwaliteit betreurd. In Leidsche Rijn, waar grootschalige standaardisering tot gelijkvormigheid leidt, maar ook op verdichtingslocaties. Of het nu rijtjeshuizen zijn of appartementencomplexen: retro-architectuur voert de boventoon. Sober gedetailleerde, uitwisselbare woningen met allemaal een eigen parkeerplek voor de deur. Bovendien vergezeld, vooral op de herontwikkelingslocaties, van een harde openbare ruimte met schamel of zelfs ontbrekend groen.

Dit is niet uniek voor Utrecht, de jury ziet dit op veel plekken terug. Het roept de vraag op of dit het gevolg is van 'crisisbouw': ontwikkelaars speelden toen op safe en er werd vooral gebouwd 'wat mensen wilden'. Of zijn deze wijken het resultaat van stadsbesturen die aanbestedingen vooral gunnen op prijs en niet op kwaliteit? Of stellen gemeentes te weinig supervisors aan, die beeldkwaliteits-eisen en stedenbouwkundige plannen toetsen?

De jury ziet graag ruimte voor experiment én beter geformuleerde aanbestedingen en (groen stimulerende) randvoorwaarden. Door nieuwe woningen vooral in historiserende bouwstijlen uit te voeren zonder een historische relatie

met de plek, ontstaan wijken zonder identiteit. Deze huizen zouden overal kunnen staan. De stad wordt bovendien lastig leesbaar: soms is nauwelijks nog het onderscheid te maken tussen oude en nieuwe delen. Achter de divers ogende gevels gaat programmatische eenvormigheid schuil, oftewel allemaal dezelfde plattegronden waar verschillende gevels op zijn geplakt.

Dat het anders kan, bewijzen projecten die door collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO) tot stand kwamen. Deze vorm van projectontwikkeling, waarbij toekomstige bewoners gezamenlijk opdrachtgever zijn van hun eigen nieuwbouwproject, is te zien op het Veemarktterrein. Zelfbouw of bouwen in eigen beheer geeft de kans andere vormen van (samen)wonen te onderzoeken en biedt ruimte voor experiment. En daar kan een architect meerwaarde toevoegen, door van het geheel meer dan een verzameling van individuele woonwensen te maken. Daardoor zijn er toch vier woningbouwprojecten op de nominatielijst beland.

Ontspannen en stedelijk wonen

Samen met cc-studio architecture & engineering ontwierpen de bewoners op **Kavel A** aan de Sartreweg/Livarstraat veertien energiezuinige woningen, gegroepeerd rond een flinke binnentuin. De woningen zijn in vier typen verdeeld, waardoor een levendig geheel ontstaat met verspringende hoogtes, vensters in allerlei vormen en verschillende soorten materialen. De witgepleisterde gevel verbindt de woningen aan de straatzijde met elkaar, en onderhoudsvrije houten bekleding doet hetzelfde aan de binnenkant. Het hout sluit mooi aan bij de collectieve tuin en fungeert als speels element, wanneer het de hoek omslaat. De jury ziet dat de bloemrijke binnentuin goed wordt gebruikt en is blij dat niet voor parkeerplekken in de straat is gekozen, maar dat die onder de tuin een plek hebben gekregen. De collectiviteit van het ontwerp kan de jury bijzonder waarderen: in plaats van schuttingen kiezen de bewoners voor een volledig gedeelde tuin. Met als resultaat een grote sociale betrokkenheid.

Ook als CPO-project aangemerkt, maar in ontwerp een tegenpool is **Superlofts Blok Y** – een voor Utrechtse begrippen stoer en stedelijk blok aan de rand van het Veemarktterrein. Achter een strak wit betonnen grid gaan dertig verschillende huizen schuil, die door gevels en balkons in alle soorten en maten voor een divers beeld zorgen. Aan de achterzijde kijken bewoners vanuit een gezamenlijke of privétuin, bovenop de garage, uit op het achterliggende water en groen van een moestuincomplex. Gevarieerd wonen zonder kneuterigheid kan dus ook, prijst de jury.

Architect Marc Koehler bouwde dit Superlofts-concept op verschillende plekken in Nederland waarbij bewoners intekenen op een basisvorm en -proces.

23

woonblok

CPO KAVEL A VEEMARKT

cc-studio architecture & engineering

26

woonblok

SUPERLOFTS BLOK Y VEEMARKT

Marc Koehler Architects

Dat een architect een rol als ontwikkelaar op zich neemt, een nieuwe typologie neerzet en co-creatie tot standaard werkwijze maakt, verdient volgens de jury een pluim. Dit project heeft lef en visie, maakt een statement. Hoewel de eerste bewoners de plattegronden en woninggroottes hebben bepaald, vinden de huizen gemakkelijk nieuwe eigenaars. Het 'maatpak' past dus meerdere mensen en daarmee laat het blok zijn toekomstwaarde zien.

Een andere manier om bewoners en ontwerpers uit te dagen om ontwerp-kwaliteit te leveren, is gevonden op het **Kubuseiland in Terwijde**, waar door BFAS+ Stefan Bödecker een set spelregels is ontwikkeld voor vijftig villa's in kubusvorm. De zelfbouwers moeten trouw blijven aan de kubusvorm, de afmetingen zijn voorgeschreven en alle functies dienen binnen de basisvorm te worden gerealiseerd, van garage en bergruimte tot balkons, serres en dakterrassen. Het resultaat is een veelheid aan woonvormen, materiaalgebruik en oplossingen, die duidelijk verwant zijn. De woningen zijn 'te gast' in een zorgvuldig door landschaps-architectenbureau DS ontworpen openbare ruimte die door de bewoners zelf wordt beheerd. De andere manier van aanbesteding leidt volgens de jury tot de broodnodige architectonische diversiteit en tot gemeenschapsvorming in Leidsche Rijn, en verdient daarom navolging.

In de **patiowoning** aan de Ridderhofstad is te zien hoe een intensieve samenwerking tussen bewoners en architect kan leiden tot verrijking van de binnenstad. Een door de eeuwen heen geleidelijk dichtgeslibde plek is door architect Marcel Martensen opengebrouwen en getransformeerd tot een eigentijdse en duurzame woning voor een jong gezin. Het wonen is ingericht rond een binnentuin. Door de glazen gevels valt er volop daglicht binnen en is er continu contact tussen de ruimtes. Ook op de bovenste verdiepingen zorgen doorkijkjes en vensters voor verbindingen en is de relatie met buiten sterk. Een eeuwenoude steeg is onderdeel van het ontwerp: als achteringang van de tuin. Aan de straatkant is er geen toegang tot de tuin, een duidelijke keuze van de bewoners. De hand van de architect is bescheiden, maar zichtbaar in de kwaliteit van de ruimtes en de verbindingen daartussen. Nergens ruis, overal rust en een ontwerp dat meer is dan de som der delen. De jury vindt het mooi dat er is doorgebouwd op een historisch fundament en dat oud en nieuw elkaar versterken.

Nieuwe betekenis

Door de druk op de stad komen verlaten of verwaarloosde gebieden en gebouwen weer tot leven. Het winnende project van de vorige editie van de Rietveldprijs, de Werkspoorkathedraal, is daar een geslaagd voorbeeld van. Inmiddels zijn veel binnenstedelijke transformaties van gebieden langs spoor en water (Rotsoord,

29

beeldkwaliteitsplan en supervisie
KUBUSEILAND TERWIJDE
BFAS+ Stefan Bödecker

32

restauratie en verbouw
PATIOWONING RIDDERHOFSTAD
Marcel Martensen Architect BNA BNI

Neerlandia, Tweede Daalsedijk, Zijdebalen) afgerond of in het staartje van de bouw beland. Door (industrieel) erfgoed als uitgangspunt te nemen voor nieuwe gebiedsontwikkelingen wordt de Utrechtse identiteit gewaarborgd. Gebouwen die betekenis hebben voor inwoners, worden niet alleen herbestemd, ze bepalen ook de nieuwe ontwerpen die eromheen verrijzen. Vanwege de grote waarde van deze projecten voor de stad, vond de jury het jammer dat de metamorfose van het postkantoor op de Neude nog niet mee kon dingen.

Van dezelfde architect als het postkantoor is het **Anatomiegebouw** op het Veeartsenijterrein: Joseph Crouwel. Zijn massieve monument uit 1918 kreeg nieuwe betekenis door een samenwerking tussen een particuliere eigenaar (veterinair-farmaceutisch bedrijf AST Farma) en architect Marcel Martensen. Waar vroeger studenten werden ingewijd in de diergeneeskunde, houdt nu de nieuwe eigenaar kantoor als veterinaire farmaceutische ondernemer. Historische elementen zijn functioneel gerestaureerd en het verrommelde gebouw is letterlijk en figuurlijk opgeruimd. De Snijzaal en het Anatomisch Theater, in gebruik voor nascholing van veeartsen, zijn naar de huidige maatstaven getransformeerd zonder de identiteit van de ruimtes geweld aan te doen. Bovendien zijn er tien appartementen in het gebouw aangebracht, van buiten vrijwel onzichtbaar.

Knap vindt de jury het dat de nieuwe functies zo vanzelfsprekend lijken te zijn ingepast in zo'n krachtig gebouw. De inspanning die deze renovatie en restauratie moet hebben gekost is nergens terug te zien. Dat toont dat de architect een meester in beheersing is. Die opstelling prijst de jury, evenals de goede neus van de architect voor ambitieuze opdrachtgevers.

Wat er gebeurt als architecten initiatief tonen én durven te experimenteren met alternatieve manieren van bouwen, is te zien op het **Hof van Cartesius** in het Werkspoorkwartier. Deze proeftuin voor circulair bouwen wordt in fases gerealiseerd door een collectief van ontwerpers – naast architect en stedenbouwkundige Charlotte Ernst verzorgd door de bureaus RHAW Architecture, Dynamo Architecten, FLUX landscape architecture, het Uitvindergilde en ArchiFré. Het Hof bestaat uit tien paviljoens rondom een gemeenschappelijke en publiek toegankelijke binnentuin. Binnen een frame van gebruikte bouwmaterialen zoals spoorstaven, bouwden ruim veertig ondernemers hun eigen werkruimtes en gevels af met afgedankte materialen.

De jury zet vraagtekens bij de ontwerp kwaliteit. Bij bouwen met restmaterialen is het uiteraard vooraf lastig te voorspellen hoe het eindresultaat eruit zal zien. Zijn daarom de zelf opgestelde stedenbouwkundige en architectonische randvoorwaarden bewust eenvoudig gehouden? De jury vindt het jammer dat er weinig vernieuwende typologieën of ruimtes ontstaan uit dit vooral materiaalgedreven ontwerp, en zou graag willen zien dat de schoonheid van het *objet trouvé* op een originele manier recht wordt gedaan.

35

transformatie en restauratie

ANATOMIEGEBOUW

Marcel Martensen Architect BNA BNI

38

proeftuin voor circulair bouwen

HOF VAN CARTESIUS

Charlotte Ernst i.s.m. RHAW Architecture, Dynamo Architecten, FLUX landscape architecture, het Uitvindergilde en ArchiFré

Toch is het Hof van Cartesius genomineerd, omdat dit project schuurt, tegen de stroom in roeit en bewijst dat gebieden ook op andere manieren kunnen worden ontwikkeld, met eigenaarschap voor eindgebruikers. Daarmee is het project van grote culturele en maatschappelijke waarde voor de stad; het vertelt een ander verhaal en het zet de broodnodige transitie in bouwwijzen op de agenda.

Koninklijke behandeling

Op de fietspaden in Utrecht wordt het steeds voller. Fietsfiles ontstaan op populaire trajecten en door de hele stad verschijnen brede banen rood asfalt om de mobiliteitsstromen in goede banen te leiden. Op één plek transformeerde een in onbruik geraakte spoorverbinding zelfs tot een fiets- en wandelroute: Park Oosterspoorbaan. De jury complimenteert Utrecht met de moed deze open ruimte midden in de stad niet te bebouwen. De kwaliteit van het groen en de plekken om te verblijven vindt de jury echter mager: voor een echt landschapspark had de lat iets hoger mogen liggen.

Behalve in fietspaden heeft de zelfverklaarde fietsstad van Nederland fors geïnvesteerd in stallingen. Met als hoogtepunt de 'grootste **fietsenstalling** ter wereld' onder het Stationsplein. Een ondergrondse wereld van zo'n schaal realiseren, waar de fietser koninklijk wordt behandeld: dat is uitstijgen boven de opgave, vindt de jury. Met zo'n ingreep zet Utrecht zichzelf echt op de kaart. De drielaagse fietsenstalling door Ector Hoogstad Architecten, met plek voor 12.500 rijwielen, vormt één geheel met het bollendak op het stationsplein. Die luifel rust op de majestueuze betonnen kolommen die in de fietsenstalling het lijntje met de bovenwereld vormen.

Onder de grond benadrukken beton en rood asfalt het utilitaire karakter van het ontwerp. De verschillende fietsstromen worden soepel afgewikkeld en de toegangen naar de perrons zijn goed te vinden. De jury tipt alle Utrechters de doorgaande route tussen de noord- en zuidzijde van het station eens te fietsen: een genot om te rijden. Vanwege de subtiele dakvensters waardoor daglicht toetreedt en doorzichten ontstaan en vanwege de interessante verticale verbindingen. Dit ontwerp verbaast, verlegt grenzen en voegt een fantastische nieuwe wereld toe aan Utrecht.

Het bollendak op het Stationsplein is bedoeld om het station met Hoog Catharijne te verbinden en springt erg in het oog. Toch vraagt de jury zich af of het niet een heel krampachtig gebaar is. Samenhang tussen de verschillende gebouwen in het stationsgebied ontbreekt en het bollendak lijkt publieke ruimte te suggereren waar die juist in toenemende mate een private, commerciële functie heeft: het markeert de loop van horecapaviljoens naar winkelparadijs.

20

fietsparkeergarage

FIETSENSTALLING STATIONSPLEIN

Ector Hoogstad Architecten

De jury werd verliefd op een ander dak: dat van het **busstation** in Leidsche Rijn. De overkapping van tentdoek aan de Centruboulevard/Parijsboulevard springt bij aankomst in Leidsche Rijn Centrum onmiddellijk in het oog; nog meer dan het treinstation en het nieuwe winkelhart zelf. Op de kop van het Berlijnplein dient het busstation als sluitstuk van de grote open ruimte tussen bioscoop, treinstation, culturele vrijplaats RAUM en het winkelgebied. Omdat het busstation bovenop het tunneldak van de A2 staat, zocht architect Annebregje Snijders naar een extreem lichte constructie. Aan tien metershoge kolommen hangt een samengesteld driehoekig stalen frame, waartussen naar onder en naar boven membranen zijn op- en afgespannen. Hierdoor ontstaat een effect als van een kathedraal.

Dit bijzondere gebaar zet een vorm van openbaar vervoer in de schijnwerpers waar veel Utrechters op zijn aangewezen, maar waar meestal weinig liefde en geld overschiet voor het ontwerp van de stations, haltes en wachtruimtes. Het ontwerp van de overkapping op Leidsche Rijn Centrum is juist een ode aan de bus. Dit maakt het wachten tot een genot, en men kan zich er laven aan een samenspel van infrastructuur, techniek, materiaal en vorm. Een inspirerende plek om te schuilen, op adem te komen en te ontspannen, te ontsnappen aan de hectiek van alledag.

Daarmee is het tegelijkertijd een hommage aan het vakmanschap van de architect. De jury bewondert hoe hier met een miniem programma van eisen, een klein budget en de plek op het tunneldak, een overkapping mogelijk is gemaakt. Hier is ambitie getoond en valt er steeds iets nieuws te ontdekken. Wel mag het huisje voor de chauffeurs en de rest van het maaiveld worden meegenomen in deze ambitie, adviseert de jury. Als straks Leidsche Rijn Centrum af is, bindt het dak alle elementen op een vanzelfsprekende manier aan elkaar. Dit is volgens de jury het echte icoon van Leidsche Rijn: een vondst, klassiek en verrassend, vol zeggingskracht, zacht en stevig tegelijkertijd, overtuigend op meerdere manieren, van het grootste gebaar tot het kleinste detail doorgewerkt en daarmee subliem.

Daarom kent de jury de Rietveldprijs 2020 toe aan Annebregje Snijders met de overkapping van het busstation van Leidsche Rijn.

17

overkapping
**BUSSTATION LEIDSCHER RIJN
 CENTRUM**
 Annebregje Snijders